

สถานะทางกฎหมายและการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด:
การบริหารจัดการเงินบริจาคและที่ดินสงฆ์*

LEGAL STATUS AND PROTECTION OF TEMPLE PROPERTY:
MANAGEMENT OF DONATIONS AND TEMPLE LAND

จรัญ ศรีสุข

Jaran Sresuk

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช ประเทศไทย

Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Si Thammarat Campus,

Nakhon Si Thammarat, Thailand

Corresponding author E-mail: jaran.sresuk@gmail.com

Tel: 089-196-9029

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องสถานะทางกฎหมายและการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด การบริหารจัดการเงินบริจาค และที่ดินสงฆ์ มุ่งศึกษาและวิเคราะห์สถานะทางกฎหมายรวมถึงกลไกการคุ้มครองศาสนสมบัติของวัด และใช้การศึกษาจากเอกสารและบทบัญญัติกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นกระบวนการบริหารจัดการเงินบริจาคและที่ดินสงฆ์ภายใต้บริบทสังคมและกฎหมายไทยปัจจุบัน แม้วัดจะมีสถานะเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งได้รับการรับรองสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย ในทางปฏิบัติกลับเผชิญความท้าทายเชิงโครงสร้างรอบด้าน ทั้งประเด็นความโปร่งใส ความคลุมเครือของตัวบทกฎหมาย และการขาดระบบการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพในส่วนของการบริหารจัดการเงินบริจาค ขณะที่การคุ้มครองที่ดินสงฆ์ประสบปัญหาการบุกรุกครอบครองพื้นที่ ซึ่งมีความซับซ้อนในมิติทางกฎหมายเนื่องจากระบบกฎหมายไทยกำหนดมาตรการคุ้มครองที่ดินสงฆ์ไว้อย่างเคร่งครัด โดยห้ามมิให้มีการโอนกรรมสิทธิ์แก่บุคคลใด เว้นแต่จะดำเนินการตราเป็นพระราชบัญญัติเท่านั้น แม้ปัจจุบันจะมีกฎกระทรวงและระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติคอยกำกับดูแล แต่การบังคับใช้กฎหมายและการบูรณาการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังขาดเสถียรภาพ โครงสร้างการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดส่วนใหญ่ยังคงผูกขาดอยู่ภายใต้อำนาจและการตัดสินใจของเจ้าอาวาสและไวยาวัจกร การปฏิรูปกฎหมายธรรมาภิบาลศาสนสถานมุ่งเน้นความโปร่งใสทางการเงินและเปิดโอกาสให้ชุมชนร่วมตรวจสอบเพื่อปกป้องศาสนสมบัติข้อเสนอแนะเพิ่มเติม คือ ควรนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาสร้างแพลตฟอร์มส่วนกลางเพื่อเปิดเผยบัญชีทรัพย์สินให้ประชาชนเข้าถึงและตรวจสอบได้ง่าย พร้อมทั้งควรจัดตั้งทีมผู้เชี่ยวชาญเพื่อลงพื้นที่ให้ความรู้ด้านการทำบัญชีมาตรฐานแก่บุคลากรของวัด เพื่อสร้างความโปร่งใสและรักษาศรัทธาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ที่ดินสงฆ์, การบริหารจัดการเงินบริจาค, สถานะทางกฎหมาย

Abstract

This academic article on the legal status and protection of temple property, including the management of donations and temple land, aims to study and analyze the legal status and mechanisms for protecting temple assets. It utilizes relevant documents and legal provisions, focusing on the management of donations and temple land within the current Thai social and legal context. Although temples have legal personality under the Sangha Act, granting them legal rights and duties, they face multifaceted structural challenges. These include transparency issues, legal ambiguity, and the lack of an effective oversight system for donation management. Meanwhile, the protection of temple land is plagued by encroachment and illegal occupation, complex due to the strict Thai legal system prohibiting the transfer of ownership without a specific Act. While ministerial regulations and National Office of Buddhism currently govern these matters, enforcement and integration with relevant agencies lack stability. The management structure of temple assets largely remains monopolized by the abbot and temple treasurer. Reforms to religious governance laws should focus on financial transparency and community oversight to protect temple assets. Further recommendations include utilizing digital technology to create a central platform for publicly accessing and auditing temple asset accounts. In addition, a team of experts should be established to conduct on-site training on standard accounting practices for temple personnel, in order to create transparency and maintain lasting faith.

Keywords: Temple Land, Managing Donations, Legal Status

บทนำ

สถาบันสงฆ์และวัดวาอารามในสังคมไทยมิได้มีบทบาทเพียงแค่การเป็นศูนย์รวมจิตใจและการประกอบศาสนพิธีของพุทธศาสนิกชนเท่านั้น หากแต่ยังดำรงฐานะเป็นองค์กรที่มีความผูกพันกับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และกฎหมายของประเทศมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อบริบทของสังคมวิวัฒนาการไปสู่ความทันสมัย ระบบการบริหารจัดการองค์กรทางศาสนาจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวและสอดคล้องกับหลักกฎหมายบ้านเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สถานะทางกฎหมายของวัดในประเทศไทยจึงเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนและสำคัญยิ่ง เนื่องจากวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (นิติพันธ์ อินทโชติ, 2563) สถานะทางกฎหมายและการบริหารจัดการศาสนสมบัติของสถาบันสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการปรับปรุงกลไกเชิงโครงสร้างและข้อบังคับทางกฎหมายให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเท่าทัน ปรากฏการณ์ข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์และผลประโยชน์แอบแฝงจากเงินบริจาคที่เกิดขึ้นเนื่อง ๆ นั้น มิได้เป็นเพียงแค่ปัญหาระดับบุคคลของพระภิกษุหรือไวยาวัจกรบางกลุ่มเท่านั้น หากแต่เป็นดัชนีชี้วัดถึงช่องว่างทางกฎหมายในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ยังขาดการบูรณาการระบบบัญชีและการตรวจสอบทรัพย์สิน

ที่เป็นมาตรฐานสากล การเปลี่ยนผ่านแนวคิดจากการบริหารจัดการบนฐานแห่งความไว้วางใจส่วนบุคคล ความสำคัญของการคุ้มครองทรัพย์สินของวัดเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจในประเภทและลักษณะของทรัพย์สินเหล่านั้น ซึ่งตามกฎหมายคณะสงฆ์ได้มีการจำแนกศาสนสมบัติออกเป็นศาสนสมบัติส่วนกลางและศาสนสมบัติของวัด โดยทรัพย์สินที่อยู่ในความดูแลของวัดแต่ละแห่งจะประกอบไปด้วยเสนาสนะ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ตลอดจนเงินสดและที่ดินรูปแบบต่าง ๆ ทรัพย์สินเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นจากกิจกรรมเชิงพาณิชย์ขององค์กร แต่กำเนิดมาจากศรัทธาอันบริสุทธิ์ของประชาชนที่มุ่งหวังจะจรโลงพระพุทธรูปศาสนาให้ยั่งยืน การคุ้มครองทรัพย์สินของวัดจึงมีมิติที่มากกว่าการรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่เป็นเรื่องของการรักษาเจตนารมณ์ของผู้บริจาคและความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันสงฆ์กฎหมายไทยจึงได้วางกรอบการคุ้มครองที่เข้มงวด เช่น การห้ามมิให้บุคคลใดสถาปนาสิทธิครอบครองหรือยกอายุความขึ้นต่อสู้กับวัดในเรื่องของที่ดินศาสนสมบัติ ตลอดจนการกำหนดให้การโอนที่ดินของวัดจะต้องกระทำผ่านกระบวนการทางกฎหมายที่ซับซ้อนและต้องตราเป็นพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติเท่านั้น (พระใบฎีกาสุชินนะ อนัญชิต, 2563) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติยังคงพบช่องว่างและข้อท้าทายมากมายในการบังคับใช้กฎหมายไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดแคลนระบบทะเบียนทรัพย์สินที่ทันสมัยและเป็นเอกภาพ ปัญหาการบุกรุกพื้นที่วัดโดยมิชอบหรือความไม่ชัดเจนในขอบเขตอำนาจหน้าที่ของผู้ดูแลรักษาทรัพย์สิน ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ลำพังเพียงตัวบทกฎหมายที่เขียนไว้ในกระดาษอาจไม่เพียงพอ หากขาดกลไกการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและการตรวจสอบถ่วงดุลที่เหมาะสมจากทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง ระบบธรรมาภิบาลทางนิติศาสตร์ที่เน้นความโปร่งใสและตรวจสอบได้ จึงเป็นกุญแจสำคัญในการคุ้มครองศาสนสมบัติมิให้ถูกบิดเบือนไปจากเจตนารมณ์ดั้งเดิมของผู้บริจาค หนังสือและข้อเขียนทางวิชาการฉบับนี้จึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมโยงหลักพุทธศาสตร์เข้ากับหลักนิติศาสตร์เพื่อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างตรงประเด็นและเป็นรูปธรรม ผ่านมุมมองที่ร่วมสมัยและยืดหยุ่นตามกาลเวลาซึ่งหากสถาบันสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องยังละเลยต่อการปฏิรูปกระบวนการบริหารจัดการเหล่านี้ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเผชิญกับวิกฤตศรัทธาและการตั้งคำถามจากสาธารณชนอย่างรุนแรง ดังนั้น การจัดวางสถานะทางกฎหมายให้รัดกุมควบคู่ไปกับการเปิดระบบให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ จึงเป็นทางออกสูงสุดที่จะช่วยธำรงรักษาความศักดิ์สิทธิ์และความมั่นคงของพระพุทธรูปศาสนาให้สถิตเสถียรเป็นเสาหลักทางจิตวิญญาณของสังคมไทยได้อย่างสง่างามและบริสุทธิ์ยุติธรรมอย่างแท้จริง (วชิระ ศิริลักษณ์, 2566) ซึ่งรองรับสิทธิและหน้าที่ในการครอบครองทะนุบำรุง และบริหารจัดการทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ได้รับมาจากการอุทิศถวายด้วยแรงศรัทธาของมหาชน การรับรองสถานะทางกฎหมายนี้มีใช้เพียงแค่การให้สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเชิงวัตถุ แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการคุ้มครองและรักษาไว้ซึ่งสมบัติของพระศาสนาไม่ให้สูญหายหรือถูกเบียดบังไปโดยมิชอบ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะทางกฎหมายของวัดจึงเป็นรากฐานสำคัญอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์กลไกการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด ซึ่งครอบคลุมไปถึงการบริหารจัดการเงินบริจาคและที่ดินอันเป็นศาสนสมบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ธรณีสงฆ์ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินที่มีความเปราะบางและมักเกิดข้อพิพาทในทางปฏิบัติอยู่บ่อยครั้ง ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบันที่เรียกร้องหาความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และการมีธรรมาภิบาลในทุกภาคส่วนรวมถึงสถาบันทางศาสนาด้วยเช่นกัน (พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงกโร) และคณะ, 2566)

การบริหารจัดการเงินบริจาคถือเป็นกระแสเงินสดและทรัพย์สินที่มีสภาพคล่องสูงที่สุดของวัด ยิ่งพบว่าเป็นประเด็นที่เปราะบางและดึงดูดความสนใจจากสาธารณชนเป็นอย่างมาก เงินบริจาคของวัดมีที่มาจากหลากหลายช่องทาง ตั้งแต่เงินทำบุญใส่ตู้บริจาคขนาดเล็กตามศาลาการเปรียญ เงินทำบุญในพิธีกรรมทางศาสนา ไปจนถึงเงินบริจาคจำนวนมหาศาลจากผ้าป่า กฐิน หรือการเข้าบูชาวัตถุมงคล เงินเหล่านี้โดยแท้จริงแล้วต้องถูกนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในการทำนุบำรุงพระศาสนา การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะ การสนับสนุนการศึกษาของพระภิกษุสามเณร และการสาธารณสงเคราะห์ โครงสร้างการบริหารจัดการเงินบริจาคในปัจจุบันมักจะถูกติดอยู่กับตัวบุคคล เช่น เจ้าอาวาส หรือไวยาวัจกร เป็นหลัก ซึ่งหากขาดระบบบัญชีที่ได้มาตรฐาน ขาดการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญภายนอก และขาดการเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะอย่างโปร่งใสก็มักจะนำไปสู่ปัญหาความเคลงใจของสังคม เกิดการทุจริตคอร์รัปชันหรือการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อระบบคณะสงฆ์โดยรวม โดยผู้บริหารจัดการวัดต้องขับเคลื่อนภารกิจภายใต้กรอบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง และมติมหาเถรสมาคม ควบคู่ไปกับการรักษาเจตนารมณ์แห่งพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ขั้นต่ำ มุ่งเน้นการรักษาประโยชน์สูงสุดของส่วนรวมเหนือประโยชน์ส่วนตน เพื่อจัดซื้อจัดหาด้านความโปร่งใสและสร้างระบบบัญชีที่เป็นมาตรฐานสากล อันจะเป็นกลไกสำคัญในการปกป้องสินทรัพย์ทางพระศาสนา และสถาปนาความเชื่อมั่นศรัทธาให้แก่สาธารณชนได้อย่างยั่งยืน (นฤพนธ์ เมืองจันทร์ และศิวัช ศรีโสภากุล, 2019) ทั้งนี้ ทุนทรัพย์ที่ได้จากการบริจาคของพุทธศาสนิกชนเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำไปจัดสรรและพัฒนาเป็นที่ธรณีสงฆ์ อันเป็นพื้นที่สำหรับรองรับการปฏิบัติศาสนกิจและการศึกษาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ ที่ดินดังกล่าวจึงถือเป็นมรดกทางศาสนาที่สะท้อนถึงกุศลเจตนาของผู้บริจาค และเป็นรากฐานสำคัญในการสืบทอดความมั่นคงของพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

อีกหนึ่งประเด็นที่มีความสำคัญทางกฎหมายและสร้างข้อพิพาทอย่างต่อเนื่อง คือ เรื่องของที่ธรณีสงฆ์และที่ดินของวัด ที่ดินในทางพระพุทธศาสนามีความหมายและประเภทที่เฉพาะเจาะจง ไม่ว่าจะเป็นที่วัดอันเป็นที่ตั้งของวัด ที่ธรณีสงฆ์ซึ่งเป็นที่ดินที่เป็นสมบัติของวัดแต่ไม่ได้เป็นที่ตั้งของวัด และที่กลั่นนาซึ่งเป็นที่ดินที่ผู้อุทิศผลประโยชน์ให้แต่วัด ที่ดินเหล่านี้ถือเป็นศาสนสมบัติที่มีลักษณะพิเศษและได้รับการคุ้มครองอย่างยิ่งยวดตามกฎหมาย ธรณีสงฆ์ มีข้อห้ามในการจำหน่ายโอนไม่สามารถที่จะซื้อขายได้ เว้นแต่จะเป็นการโอนแก่หน่วยงานราชการด้วยการเวนคืน ทั้งนี้ วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล สามารถที่จะดำเนินการใด ๆ ได้โดยผ่านทางเจ้าอาวาส (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535, 2505) ทว่าในความเป็นจริง การบริหารจัดการที่ธรณีสงฆ์กลับประสบปัญหาอย่างมาก โดยเฉพาะการนำที่ดินไปจัดหาผลประโยชน์ในรูปแบบการให้เช่าเพื่อการอยู่อาศัยหรือการพาณิชย์หลายกรณี พบว่าการจัดทำสัญญาเช่าไม่รัดกุม ค่าเช่าต่ำกว่าความเป็นจริง หรือเกิดปัญหาผู้เช่าช่วงและผู้บุกรุกที่ไม่ยอมย้ายออกเนื่องจากอสังหิตทำกินมาอย่างยาวนาน นอกจากนี้ ปัญหาความคลุมเครือของแนวเขตที่ดินระหว่างวัดกับที่ดินของรัฐประเภทอื่นหรือที่ดินของเอกชนข้างเคียง ก็นำไปสู่การฟ้องร้องดำเนินคดีที่ยืดเยื้อยาวนาน การศึกษาพิจารณาเรื่องที่ธรณีสงฆ์จึงต้องมองทั้งในมิติของกฎหมายที่ต้องการรักษาทรัพย์สินไว้ให้คงอยู่ มิติทางเศรษฐศาสตร์ในการสร้างรายได้มาบำรุงวัดอย่างเป็นธรรม และมิติทางสังคมในการอยู่ร่วมกับชุมชนรอบวัดอย่างเกื้อกูล (พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงกร), 2569)

จากการเชื่อมโยงประเด็นทั้งหมดเข้าด้วยกัน จะเห็นได้ว่าสถานะทางกฎหมายและการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด การบริหารจัดการเงินบริจาค และที่ธรณีสงฆ์ ล้วนเป็นองค์ประกอบที่แยกออกจากกันไม่ได้และส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบปัญหาที่เกิดขึ้นในส่วนใดส่วนหนึ่งย่อมส่งแรงสั่นสะเทือนไปยังส่วนอื่น ๆ เช่น การขาดระบบบัญชีเงินบริจาคที่ดีอาจนำไปสู่การสูญเสียเงินที่ควรจะนำไปพัฒนาที่ธรณีสงฆ์ หรือการที่สถานะทางกฎหมายของวัดบางแห่งไม่ชัดเจนอาจทำให้การคุ้มครองทรัพย์สินหย่อนยานลงไป การศึกษาวิจัยและการทำความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างลึกซึ้งและรอบด้านจึงมิใช่เพียงการวิเคราะห์ข้อกฎหมายในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารงานบุคคลและงานทรัพย์สินของคณะสงฆ์ เพื่อให้วัดสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ โดยยังคงรักษาศรัทธาและความบริสุทธิ์ของพระศาสนาไว้ได้อย่างงดงาม การวางรากฐานทางกฎหมายและระบบบริหารจัดการที่โปร่งใส เทียบธรรม และมีประสิทธิภาพ จึงเป็นกุญแจสำคัญที่จะช่วยปกป้องศาสนสมบัติอันเป็นของส่วนรวมให้คงอยู่เป็นมรดกทางปัญญาและจิตวิญญาณของสังคมไทยสืบไป

บทบาทหน้าที่ของวัดในฐานะนิติบุคคลและการก่อเกิดศาสนสมบัติจากศรัทธาชุมชน

ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทย วัดมิได้ทำหน้าที่เพียงการเป็นศูนย์รวมจิตใจและพื้นที่รองรับการประกอบศาสนพิธีของชุมชนเท่านั้น แต่ในมิติทางกฎหมายวัดมีสถานะเป็นนิติบุคคลมหาชน ตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งการรับรองสิทธิทางกฎหมายดังกล่าว ส่งผลให้วัดมีศักดิ์และสิทธิในการดำเนินนิติกรรมต่าง ๆ ในทางโลกได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีเจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นผู้แทนสถาบันตามกฎหมาย โครงสร้างเชิงสถาบันนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการศาสนสมบัติ ซึ่งได้รับการบริจาคและการอุทิศทรัพย์สินของพุทธศาสนิกชน การมีสถานะเป็นนิติบุคคลจึงเป็นกลไกเชิงระบบที่เข้ามาจัดระเบียบ ควบคุม และคุ้มครองทรัพย์สินของวัด ไม่ว่าจะเป็นสังฆารัมภีร์ เงินบริจาค หรือสังฆารัมภีร์อย่างที่ดินศาสนสมบัติวัดและที่ธรณีสงฆ์ ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้ การรับรองสถานะดังกล่าวจึงถือเป็นมาตรการทางกฎหมายที่ช่วยคุ้มครองเจตนารมณ์ในการทำบุญของประชาชน เพื่อสร้างหลักประกันว่าศาสนสมบัติเหล่านั้นจะถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีกฎหมายของรัฐเป็นเครื่องมือสร้างธรรมาภิบาลและความน่าเชื่อถือให้แก่สถาบันสงฆ์ในระยะยาว

สถานภาพทางกฎหมายของวัดในฐานะนิติบุคคลขอบเขตอำนาจและภาระหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้บัญญัติรับรองให้วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา มีสถานภาพทางกฎหมายเป็นนิติบุคคล ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้กับบวชและศาสนสถานมีตัวตนในทางกฎหมายแยกต่างหากจากบุคคลธรรมดา ส่งผลให้วัดมีความสามารถในการทรงสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของวัด ไม่ว่าจะเป็นที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่กัลปนา ตลอดจนสามารถเข้าทำนิติกรรมสัญญา ซื้อขาย เช่า หรือเป็นโจทก์จำเลยในชั้นศาลเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพระศาสนาได้ตามกฎหมาย โดยมีเจ้าอาวาส เป็นผู้แทนของนิติบุคคลในการใช้อำนาจและจัดทำนิติกรรมเหล่านั้น สำหรับขอบเขตอำนาจของวัดผ่านองค์กรผู้แทนอย่างเจ้าอาวาสนั้น

กฎหมายได้กำหนดให้มีอำนาจปกครองดูแลรักษาวัด รวมทั้งจัดการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ภายใต้ระเบียบมหาเถรสมาคมและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด ทว่าอำนาจดังกล่าวก็ไม่ได้ไร้ซึ่งขอบเขต เนื่องจากศาสนสมบัติของวัดเป็นทรัพย์สินที่มุ่งประโยชน์สาธารณะและทำนุบำรุงศาสนา การจะโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัดหรือที่ธรณีสงฆ์จึงไม่สามารถทำได้โดยพลการ แต่ต้องกระทำผ่านกระบวนการที่เข้มงวด เช่น การตราเป็นพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกา แล้วแต่กรณี เพื่อป้องกันมิให้ทรัพย์สินของพระศาสนาถูกแปรสภาพไปโดยมิชอบ (พระสิทธินิติธาดา, 2559) ในด้านภาระหน้าที่ วัดในฐานะนิติบุคคลมีพันธกิจหลักในการทำนุบำรุงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เจ้าอาวาสและบุคลากรในวัดมีหน้าที่ต้องจัดการดูแลศาสนสมบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดและโปร่งใส ต้องจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายของวัดให้ถูกต้องตามกฎหมายกระทรวง ทั้งยังมีหน้าที่ในการปกครอง อบรมสั่งสอน และควบคุมดูแลพระภิกษุสามเณรตลอดจนศิษย์วัดให้อยู่ในพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง นอกจากนี้ วัดยังมีการหน้าที่ทางสังคมในการเป็นศูนย์รวมจิตใจ จัดการศาสนพิธีและให้การศึกษอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและรักษาเสถียรภาพอันดีงามของสังคมไทย

กระบวนการก่อรูปของศาสนสมบัติจากทุนทางสังคมและพลังศรัทธาของชุมชน

กระบวนการก่อรูปของศาสนสมบัติ ไม่ได้มีปฐมบทมาจากวัตถุกายภาพ อาทิ อิฐ หิน ปูน ทราย หรือมูลค่าเชิงพาณิชย์ของเม็ดเงินจำนวนมหาศาล แต่เกิดขึ้นจากทุนทางสังคมอันเป็นอัตลักษณ์แห่งสายใยความสัมพันธ์ ความไว้วางใจเชิงโครงสร้าง และบรรทัดฐานค่านิยมร่วมของสมาชิกในชุมชนที่ยึดโยงอยู่กับสถาบันศาสนา ทุนทางสังคมเหล่านี้นับเป็นทรัพยากรนามธรรมอันทรงคุณค่า ซึ่งแปรเปลี่ยนเป็นกลไกขับเคลื่อนส่วนรวมเมื่อชุมชนเกิดฉันทามติร่วมกันในการสร้างสรรค์หรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน เมื่อพลวัตแห่งความเลื่อมใสได้รับการกระตุ้นผ่านบทบาทของผู้นำชุมชนและพระสงฆ์ผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจและศูนย์กลางอำนาจทางวัฒนธรรม กระบวนการระดมทรัพยากรจึงอุบัติขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการสละทรัพย์สินโดยศรัทธาจิตและการอุทิศแรงงานในลักษณะบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานสถาปัตยกรรมล้วนถูกหล่อหลอมและสลายความแตกต่างในพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์และแผ่เร้นด้วยความหมายทุกหยาดเหงื่อและปัจจัยที่อุทิศให้สะท้อนถึงประจักษ์พยานแห่งการแปรสภาพจากทุนนามธรรมไปสู่ทุนทางกายภาพที่สามารถจับต้องได้ ส่งผลให้วัดสถานเหล่านั้นมิได้เป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างทางสถาปัตยกรรมทั่วไปแต่ปฏิสนธิตนขึ้นเป็นศาสนสมบัติ อันศักดิ์สิทธิ์ที่เปี่ยมล้นด้วยอุดมการณ์ จิตวิญญาณ และคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ อันสะท้อนถึงอัตลักษณ์และวิถีชีวิตที่ฝังรากลึกในชุมชน โดยกระบวนการก่อรูปของศาสนสมบัติจากทุนทางสังคมและพลังศรัทธาของชุมชน อาทิ กระบวนการก่อรูปของศาสนสมบัติภายในวัดเทวราชกุญชร ล้วนเป็นผลึกธารแห่งพลังศรัทธาและทุนทางสังคมที่ถักทอร้อยเรียงร่วมกันมาอย่างยาวนาน จนเกิดเป็นโบราณสถานอันทรงคุณค่าและสถาปัตยกรรมไทยโบราณที่งดงามหาชมได้ยาก จิตวิญญาณและความเลื่อมใสของชุมชนได้แปรเปลี่ยนเป็นความร่วมมือร่วมใจในการจัดสร้างอาคารเทวราชธรรมสภา เพื่อเป็นแหล่งศึกษาสถาปัตยกรรมอันวิจิตรตลอดจนการร่วมกันสืบทอดองค์ความรู้ผ่านพิพิธภัณฑ์ไม้สักทอง ที่รวบรวมประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและลำดับพระสังฆราชตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันให้เป็นสมบัติทางปัญญาของแผ่นดิน นอกจากนี้ พลังแห่งความศรัทธายังสะท้อนเด่นชัดผ่านพระเจดีย์ทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ได้รับการบูรณะตามแบบแผนของกรมศิลปากรอย่างประณีต โดยสร้างสรรค์ด้วยความจำนงอันบริสุทธิ์เพื่ออัญเชิญผอบทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นประดิษฐาน

ณ ปลายยอดพระเจดีย์สูงสุด ศาสนสมบัติทั้งหมดนี้จึงไม่ใช่เพียงแค่สิ่งปลูกสร้างทางกายภาพ แต่เป็นอนุสรณ์สถานแห่งความรักและความห่วงใยในรากเหง้าวัฒนธรรม ที่ชุมชนร่วมกันส่งมอบจากรุ่นสู่รุ่น (พระเทพคุณาภรณ์ โสภณโสมจิตโต พุ่มพวง), 2564)

สถานะทางกฎหมายของวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างสถาบันสงฆ์กับรัฐ

บทบาทและสถานะทางกฎหมายของวัดในประเทศไทยได้รับการรองรับอย่างเป็นรูปธรรมผ่านพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งกำหนดให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน สถานะดังกล่าวส่งผลให้วัดมีสิทธิและหน้าที่ในการบริหารจัดการทรัพย์สินของตนเองภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ โดยมีการแบ่งประเภทของวัดออกเป็นสองลักษณะสำคัญ คือ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ซึ่งถือเป็นวัดที่สมบูรณ์ตามกฎหมาย มีเขตแดนอุโบสถแยกออกจากที่ดินทั่วไป และสำนักสงฆ์ ซึ่งเป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการสร้างวัดที่ยังไม่ได้รับพระราชทานเขตสีมา การเป็นนิติบุคคลนี้ทำให้วัดสามารถทำนิติกรรมสัญญาถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินและได้รับการคุ้มครองทรัพย์สินในฐานะที่วัด หรือที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งกฎหมายกำหนดไว้เด็ดขาดว่าห้ามมิให้บุคคลใดโอนกรรมสิทธิ์ไปด้วยวิธีปกติ เว้นแต่จะตราเป็นพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติ อีกทั้งยังได้รับความคุ้มครองจากการยึดทรัพย์สินเพื่อบังคับคดี ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของรัฐในการทำนุบำรุงและปกป้องพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงถาวร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

ในเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับรัฐนั้น มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลและถ่วงดุลซึ่งกันและกันผ่านกลไกทางกฎหมายรัฐบาลโดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ และทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายก โดยมีมหาเถรสมาคม ทำหน้าที่เป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ มีอำนาจออกกฎหมายมหาเถรสมาคมเพื่อระเบียบเรียบร้อยของสังฆมณฑล ขณะเดียวกัน รัฐได้เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้สนับสนุนและกำกับดูแลผ่านทางฝ่ายบริหาร โดยมีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติทำหน้าที่เป็นเลขานุการของมหาเถรสมาคม สนองงานคณะสงฆ์ และบริหารงบประมาณอุดหนุนจากภาครัฐ โครงสร้างนี้แสดงให้เห็นว่าแม้สถาบันสงฆ์จะมีอำนาจในการปกครองตนเองในทางธรรมและวินัยสงฆ์ แต่ในทางกฎหมายและการบริหารจัดการเชิงระบบ ยังคงต้องพึ่งพิงและอยู่ภายใต้กรอบกติกาของรัฐ เพื่อให้การดำเนินงานของศาสนจักรเป็นไปในแนวทางเดียวกับการพัฒนาประเทศและความสงบเรียบร้อยของสังคมไทย โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับรัฐไทยมีลักษณะการแบ่งแยกทางอำนาจหน้าที่อย่างเป็นเอกเทศโดยรัฐยอมรับให้คณะสงฆ์เป็นองค์กรทางศาสนาที่มีอำนาจปกครองตนเองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และกฎหมายมหาเถรสมาคม ส่งผลให้การแต่งตั้งหรือถอดถอนพระสังฆาธิการไม่อยู่ในอำนาจตรวจสอบของศาลปกครอง เพราะไม่ใช่การใช้อำนาจทางปกครองของเจ้าหน้าที่รัฐ ทว่าในขณะเดียวกัน รัฐยังคงเชื่อมโยงความสัมพันธ์ด้วยการรับรองสถานะทางกฎหมายทางโลก โดยกำหนดตามมาตรา 45 ให้พระภิกษุผู้มีอำนาจปกครองเหล่านี้มีสถานะเป็นเจ้าพนักงาน ตามประมวลกฎหมายอาญา เพื่อกำหนดและเฝ้าให้การบริหารศาสนจักรมีความศักดิ์สิทธิ์และสอดคล้องกับกลไกความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองอย่างสมดุล (วัชรการณ อนุพันธ์, 2566)

สภาพปัญหาและความท้าทายในการบริหารจัดการเงินบริจาคและการจัดทำบัญชีทรัพย์สินของวัดตามหลักธรรมาภิบาล

ในปัจจุบันการบริหารจัดการเงินบริจาคและทรัพย์สินของวัดในประเทศไทยกำลังเผชิญกับความท้าทายอย่างสูงด้านความโปร่งใสและตรวจสอบได้ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของหลักธรรมาภิบาล สภาพปัญหาที่พบเห็นได้บ่อยคือ วัดส่วนใหญ่ยังคงใช้ระบบการจัดการแบบดั้งเดิมที่พึ่งพาความไว้วางใจในตัวบุคคล เช่น เจ้าอาวาส หรือไวยาวัจกรเป็นหลัก โดยขาดการทำบัญชีรายรับ รายจ่ายที่ได้มาตรฐานสากล เงินบริจาคจำนวนมากที่หลังไหลเข้ามาผ่านช่องทางต่าง ๆ ทั้งตู้บริจาค การจัดงานวัด หรือการทอดผ้าป่า มักไม่มีการออกหลักฐานการรับเงินที่ชัดเจน ทำให้เสี่ยงต่อการรั่วไหลและการทุจริตประทุมิชอบ

ปัญหาด้านความโปร่งใสและการตรวจสอบได้ในการบริหารจัดการเงินบริจาค

การบริจาคทุนทรัพย์จากสาธารณชนจะสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมทางสังคม แต่ปัญหาด้านความโปร่งใสและธรรมาภิบาลในองค์กรการกุศลยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญ การขาดการชี้แจงสถานะทางการเงิน ตลอดจนระบบบัญชีและการตรวจสอบจากหน่วยงานภายนอกที่ไม่ได้มาตรฐาน ส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่อการทุจริตและการจัดสรรงบประมาณที่ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ ความคลุมเครือในกระบวนการรายงานรายรับ รายจ่ายดังกล่าว ไม่เพียงแต่ลดทอนความน่าเชื่อถือและความเป็นมืออาชีพขององค์กรเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบเชิงลบต่อความเชื่อมั่นของสาธารณชน ซึ่งอาจนำไปสู่การลดลงของการสนับสนุนทางการเงินในภาคประชาสังคมระยะยาว กระบวนการบริหารจัดการเงินบริจาคในปัจจุบันมักประสบปัญหาขาดความโปร่งใส เนื่องจากการไม่มีการชี้แจงบัญชีรายรับ รายจ่ายที่ชัดเจน รวมถึงขาดกลไกการตรวจสอบจากภาคส่วนภายนอก และระบบบัญชีมาตรฐานสากล ซึ่งเพิ่มความเสี่ยงต่อการรั่วไหลของเงินทุนและพฤติกรรมแสวงหาผลประโยชน์มิชอบ อีกทั้งปัญหาด้านความโปร่งใสและการตรวจสอบได้ในการบริหารจัดการเงินบริจาคและเงินอุดหนุนของวัดในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงรอยร้าวทางกฎหมายที่เกิดจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งมอบอำนาจเด็ดขาดในการบริหารจัดการให้แก่เจ้าอาวาสแต่เพียงผู้เดียว จนอาจกลายเป็นช่องโหว่สำคัญที่เอื้อให้เกิดผลประโยชน์ทับซ้อนและการทุจริตเชิงโครงสร้างได้ง่าย การขับเคลื่อนเพื่อแก้ไขวิกฤตศรัทธาดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมุ่งเน้นการปฏิรูปวางระเบียบการจัดการทรัพย์สินตามหลักธรรมาภิบาลอย่างเคร่งครัด ควบคู่ไปกับการบังคับใช้พระธรรมวินัยอย่างจริงจัง นอกจากนี้ ควรกระจายอำนาจด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญเข้ามาช่วยจัดทำทะเบียนทรัพย์สิน ตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายให้ถูกต้องแม่นยำ และแต่งตั้งคณะกรรมการวัดที่มีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เพื่อกำหนดนโยบายและมาตรการทางกฎหมายที่รัดกุม อันจะช่วยยกระดับระบบการเงินของวัดให้มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และสอดคล้องกับหลักธรรมวินัยอย่างยั่งยืน (พระมหาวิทย์ฯ คำรัง และเพิ่ม หลวงแก้ว, 2568)

ตารางที่ 1 ตารางสรุปกฎหมาย และกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับสถานะทางกฎหมายและการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด

กฎหมาย/กฎกระทรวง	สาระสำคัญและบทบาทหน้าที่	ประเด็นปัญหา/ช่องโหว่ทางกฎหมาย
1. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม)	• มาตรา 37 กำหนดให้เจ้าอาวาสมีหน้าที่ปกครองดูแลรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี	• การรวมศูนย์อำนาจ: มอบอำนาจเด็ดขาดในการบริหารจัดการทรัพย์สินให้แก่เจ้าอาวาสแต่เพียงผู้เดียว

ตารางที่ 1 ตารางสรุปกฎหมาย และกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับสถานะทางกฎหมายและการคุ้มครองทรัพย์สินของวัด (ต่อ)

กฎหมาย/กฎกระทรวง	สาระสำคัญและบทบาทหน้าที่	ประเด็นปัญหา/ช่องโหว่ทางกฎหมาย
	- มาตรา 38 ให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป (มีฐานะเป็นนิติบุคคล) - มาตรา 40 การบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง	ความเสี่ยงทางธรรมาภิบาล: กลายเป็นช่องโหว่สำคัญที่เอื้อให้เกิดผลประโยชน์ทับซ้อนและการทุจริตเชิงโครงสร้างได้ง่าย หากขาดการตรวจสอบ
2. กฎกระทรวง ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2511) ออกตามความใน พ.ร. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ว่าด้วยการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติ	- กำหนดให้การจัดหาผลประโยชน์จากศาสนสมบัติของวัด (เช่น การให้เช่าที่ดินหรืออาคาร) ต้องทำเป็นหนังสือ และได้รับความเห็นชอบตามเกณฑ์ - กำหนดให้วัดต้องจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย และบัญชีทรัพย์สินของวัด ให้ถูกต้อง	- ระบบบัญชีล้าสมัย: แม้จะกำหนดให้ทำบัญชี แต่ในทางปฏิบัติส่วนใหญ่ยังเป็นระบบดั้งเดิม พึ่งพาความไว้วางใจในตัวบุคคล ขาดมาตรฐานสากล - ขาดการตรวจสอบภายนอก: ไม่มีกลไกการบังคับตรวจสอบบัญชีจากหน่วยงานภายนอกที่เป็นมาตรฐาน
3. ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ว่าด้วยการแต่งตั้งไวยาวัจกร	กำหนดคุณสมบัติ หน้าที่ และขั้นตอนการแต่งตั้ง “ไวยาวัจกร” ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ที่ได้รับแต่งตั้งให้มีหน้าที่จัดการเงินและทรัพย์สินของวัดตามที่เจ้าอาวาสมอบหมาย	การผูกขาดความไว้วางใจ: ระบบพึ่งพาตัวบุคคล (เจ้าอาวาสและไวยาวัจกร) เป็นหลัก หากขาดกลไกคณะกรรมการร่วมจะทำให้เสี่ยงต่อการรั่วไหลและการทุจริต

กฎหมายว่าด้วยสิทธิในที่ดินของวัด การแบ่งประเภทและการคุ้มครองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่กัลปนา

ตามกฎหมายไทย ที่ดินของวัดถือเป็นทรัพย์สินที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาและได้รับความคุ้มครองอย่างเข้มงวด โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้จำแนกประเภทที่ดินของวัดออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ ที่ตั้งวัด ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของโบสถ์ วิหาร และเสนาสนะเพื่อการทำสังฆกรรม ที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งเป็นที่ดินที่เป็นสมบัติของวัด แต่ไม่ได้ใช้เป็นที่ตั้งวัดโดยตรง โดยมักจะนำไปหาผลประโยชน์เพื่อบำรุงวัด และ ที่กัลปนา ซึ่งเป็นที่ดินที่ผู้อุทิศให้เพื่อนำผลประโยชน์และรายได้ไปใช้ทำนุบำรุงพระศาสนาหรือวัดใดวัดหนึ่งเป็นการเฉพาะ ในด้านการคุ้มครองกรรมสิทธิ์กฎหมายได้กำหนดมาตรการคุ้มครองขั้นสูงสุดไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ที่ดินของวัดสูญหาย โดยที่ดินทั้ง 3 ประเภทนี้ จะไม่สามารถโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่กันได้ด้วยนิติกรรมทั่วไป เว้นแต่จะมีการตราเป็นพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติเท่านั้น นอกจากนี้ ที่ดินของวัดยังไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี ทำให้บุคคลภายนอกไม่สามารถฟ้องร้องยึดทรัพย์หรือยึดที่ดินของวัดไปขายทอดตลาดเพื่อชำระหนี้ได้ และที่สำคัญที่สุด คือ ไม่สามารถยกอายุความขึ้นต่อสู้กับวัดได้

สิทธิในที่ดินของวัดตามกฎหมาย การจำแนกประเภทและการคุ้มครองกรรมสิทธิ์

ในทางกฎหมายและพระพุทธศาสนา ที่ดินของวัดถือเป็นทรัพย์สินที่มีความสำคัญยิ่งและได้รับความคุ้มครองเป็นพิเศษตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประเภทหลักตามลักษณะการใช้ประโยชน์และเจตนาของผู้บริจาค ประการแรก คือ ที่ตั้งวัด หมายถึง ผืนดินที่ตัววัดตั้งอยู่รวมถึงบริเวณของวัดนั้น ๆ ประการที่สอง คือ ที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งเป็นที่ดินที่เป็นสมบัติของวัดแต่ไม่ได้ใช้เป็นที่ตั้งวัดโดยตรง โดยอาจนำไปจัดหาผลประโยชน์เพื่อบำรุงวัด และประการสุดท้าย คือ ที่กัลปนา อันหมายถึง ที่ดินที่เจ้าของยกผลประโยชน์หรือรายได้ทั้งหมดหรือบางส่วนให้แก่วัดเพื่ออุทิศส่วนกุศล แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดินอาจยังคงเป็นของเอกชนหรือโอนมาเป็นของวัดตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ การจำแนกประเภทนี้ช่วยให้การบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดเป็นไปอย่างมีระบบและตรงตามเจตนารมณ์ของมหาชน ทั้งนี้ สิทธิของวัดในทรัพย์สินมรดกของพระภิกษุตามกฎหมาย ย่อมจำกัดเฉพาะทรัพย์สินที่พระภิกษุได้มาในระหว่างเวลาที่อยู่ในสมณเพศ และพระภิกษุนั้นต้องมีภูมิลำเนา ณ วัดดังกล่าวขณะถึงแก่ภรรณาพ ทั้งนี้ เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1623 ในทางตรงกันข้าม หากเป็นทรัพย์สินที่พระภิกษุได้มาจำเดิมก่อนอุปสมบท ทรัพย์สินดังกล่าวย่อมตกทอดแก่ทายาทโดยธรรมตามกฎหมายลักษณะมรดกอนุวัติตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1624 (ภริยา พุทธรัตน์, 2560)

กลไกการคุ้มครองกรรมสิทธิ์และลักษณะพิเศษทางกฎหมาย

เนื่องจากที่ดินของวัดจัดเป็นศาสนสมบัติเพื่อประโยชน์สาธารณะ กฎหมายจึงวางมาตรการคุ้มครองไว้อย่างเข้มงวดและเด็ดขาดเพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินพุทธจักร โดยมีหลักการสำคัญ คือ ที่ดินของวัดเป็นทรัพย์สินที่ไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี หมายความว่าเจ้าหนี้ไม่สามารถฟ้องร้องเพื่อยึดหรืออายัดที่ดินของวัดไปขายทอดตลาดเพื่อชำระหนี้ได้ นอกจากนี้ ที่ดินของวัดยังไม่อาจยกอายุความขึ้นต่อสู้ได้ หมายความว่าเอกชนรายใดจะเข้ามาครอบครองที่ดินวัดเป็นเวลานานเท่าใด ก็ไม่สามารถอ้างการครอบครองปรปักษ์เพื่อแย่งกรรมสิทธิ์ไปได้ และท้ายที่สุด การโอนกรรมสิทธิ์ที่ตั้งวัดหรือที่ธรณีสงฆ์จะกระทำได้อีกต่อเมื่อมีการตราเป็นพระราชบัญญัติ หรือพระราชกฤษฎีกาเท่านั้น กฎหมายเหล่านี้เป็นเกราะป้องกันอันแข็งแกร่งที่ช่วยรักษาผืนดินศาสนาให้คงอยู่คู่สถาบันสงฆ์ กลไกการคุ้มครองกรรมสิทธิ์ในศาสนสมบัติของวัดตามกฎกระทรวง พ.ศ. 2564 ได้สะท้อนถึงลักษณะพิเศษทางกฎหมายที่มีความเข้มงวดเป็นพิเศษ โดยมีการวางระบบควบคุมการจัดประโยชน์เหนือที่ดินของวัดไม่ว่าจะเป็นที่ธรณีสงฆ์ ที่กัลปนา หรือที่วัดที่จัดประโยชน์ไว้อย่างเป็นขั้นตอนและเป็นสัดส่วน ผ่านการแบ่งเกณฑ์ระยะเวลาการเช่าออกเป็นสามระดับ เพื่อดุลอำนาจระหว่างการบริหารจัดการภายในวัดและการกำกับดูแลจากองค์กรส่วนกลาง ซึ่งหากเป็นการเช่าระยะสั้นไม่เกินสามปี ทางวัดสามารถดำเนินการได้เองเพื่อความคล่องตัว แต่หากเป็นการเช่าระยะยาวที่เกินสามปีขึ้นไปจนถึงสิบปี หรือมากกว่านั้น กฎหมายกำหนดเงื่อนไขสำคัญให้ต้องผ่านความเห็นชอบจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และต้องได้รับอนุญาตจากมหาเถรสมาคมเสียก่อนเสมอ มาตรการทางกฎหมายที่รัดกุมนี้ไม่ได้มีขึ้นเพื่อกำกัฏสิทธิ แต่เป็นกลไกเชิงป้องกันที่มีมิติด้านการคุ้มครองทรัพย์สินของพระพุทธศาสนาในระยะยาว เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายหรือการผูกขาดประโยชน์อันมิชอบ และป้องกันไม่ให้ผู้บริหารวัดนำที่ดินไปจัดหาประโยชน์ในลักษณะที่ขัดต่อหลักศาสนวินัย กฎกระทรวงฉบับนี้จึงถือเป็นเครื่องมือทางกฎหมายชิ้นสำคัญที่ช่วยรักษาคุณภาพ ระหว่างการสร้างรายได้บำรุงวัดและการดำรงอยู่ของศาสนสมบัติอย่างยั่งยืน (พระครูปริยัติกิตติยาภรณ์ (สุทัศน์ กิตตินาโม) และวรพจน์ ธนอมกุล, 2567)

บทบาทและข้อจำกัดของหน่วยงานกำกับดูแลในปัจจุบัน

หน่วยงานกำกับดูแลในปัจจุบันเปรียบเสมือนป้อมปราการที่คอยปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงพวกเขามีบทบาทสำคัญในการสร้างกติกาเพื่อรักษาสมดุลระหว่างการแข่งขันที่เป็นธรรมและการคุ้มครองผู้บริโภคอย่างรัดกุมท่ามกลางความพยายามเหล่านั้น พวกเขา กำลังเผชิญข้อจำกัดอันหนักอึ้งจากกฎหมายที่มักจะปรับตัวไม่ทันเทคโนโลยีที่ก้าวกระโดดปัญหาขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางและทรัพยากร ทำให้การตรวจสอบและบังคับใช้กฎหมายมักเดินตามหลังนวัตกรรมใหม่ ๆ อยู่หนึ่งก้าวเสมอหน่วยงานเหล่านี้จึงต้องดิ้นรนอย่างหนักเพื่อหาจุดตัดที่สมบูรณ์แบบระหว่างการควบคุมที่ปลอดภัยและการไม่ปิดกั้นการเติบโตของโลกยุคใหม่

กรณีศึกษาที่เป็นข้อพิพาทที่ธรณีสงฆ์ของวัดศาลาามีชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยคำสั่งศาลฎีกาในคดีขออนุญาตฎีกา ซึ่งกระทำขึ้นในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ คดีหมายเลขที่ ครพ. 2650/2568 ประจำปีพุทธศักราช 2568 เจ้าพนักงานศาลยุติธรรมชำนาญการ เป็นผู้รับรองสำเนาถูกต้อง คดีนี้เป็นข้อพิพาทในเรื่องที่ดินและการขับไล่ ระหว่าง วัดศาลาามีชัย ในฐานะโจทก์ และ นางสาวปราณีดี ในฐานะจำเลย

เหตุการณ์ในคดีสืบเนื่องมาจาก จำเลยได้ทำการยื่นคำร้องขออนุญาตฎีกาและคำร้องขอทุเลาการบังคับคดีในระหว่างฎีกา พร้อมทั้งยื่นฎีกาคัดค้านคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ภาค 8 ซึ่งได้มีคำพิพากษาลงวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2566

ต่อมา ศาลฎีกา โดยแผนกคดีคำสั่งคำร้องและอนุญาตฎีกา ได้ทำการตรวจสอบและประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว มีความเห็นพ้องกันว่า ฎีกาที่จำเลยยื่นมานั้น ไม่ถือเป็นปัญหาสำคัญที่ศาลฎีกาจำต้องหยิบยกขึ้นวินิจฉัยตามที่ระบุไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 249 โดยศาลได้ให้เหตุผลประกอบว่า ประเด็นตามฎีกาดังกล่าวไม่ได้เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์สาธารณะ หรือความสงบเรียบร้อยของประชาชนแต่อย่างใด อีกทั้งกรณีนี้ คำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ภาค 8 ก็ไม่ได้เป็นการวินิจฉัยข้อกฎหมายที่สำคัญซึ่งยังไม่เคยมีแนวคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลฎีกามาก่อน และการที่ศาลฎีกาจะรับวินิจฉัยคดีนี้ก็ไม่ได้นำไปสู่การพัฒนาการตีความทางกฎหมายเพิ่มเติม นอกจากนี้ เมื่อศาลได้พิจารณาประกอบกันทั้งในส่วนขอเท็จจริงและข้อกฎหมายแล้ว เห็นว่าผลของการพิจารณาก็ไม่อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญใด ๆ ในคำพิพากษาเดิมของศาลอุทธรณ์ภาค 8 ได้

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมด ศาลฎีกาจึงมีคำสั่งเด็ดขาด ไม่อนุญาตให้จำเลยฎีกา โดยให้ยกคำร้องขออนุญาตฎีกา ไม่รับฎีกาของจำเลย รวมถึงให้ยกคำร้องขอทุเลาการบังคับคดีในระหว่างฎีกา และไม่รับคำแก้ฎีกาของโจทก์ด้วย

สรุป

กล่าวโดยสรุปสถานะทางกฎหมายของวัดในประเทศไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งได้รับการรับรองให้เป็นนิติบุคคลและเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญาเพื่อเอื้อต่อการใช้อำนาจปกครองดูแล และบริหารจัดการศาสนสมบัติอันเกิดจากทุนทางสังคมและพลังศรัทธาอันบริสุทธิ์ของชุมชน แต่ในทางปฏิบัติกลับต้องเผชิญหน้ากับความท้าทายเชิงโครงสร้างรอบด้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในเรื่องการอรรถาธิบายทางกฎหมาย

ที่มอบอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจไว้เพียงแก่ตัวบุคคลอย่างเจ้าอาวาสและไวยาวัจกร ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงขาดทักษะและความเข้าใจในระบบการบริหารจัดการทรัพย์สินสมัยใหม่ จนนำไปสู่ปัญหาความคลุมเครือ ขาดความโปร่งใส และการไร้ซึ่งระบบบัญชีรายรับ รายจ่ายที่ได้มาตรฐานสากลในการตรวจสอบเงินบริจาคและเงินอุดหนุน ท่ามกลางกระแสสังคมโลกยุคปัจจุบันที่พยายามเรียกร้องหาความถูกต้องและหลักธรรมาภิบาลในศาสนสถาน ขณะเดียวกันในมิติของการคุ้มครองที่ดินของวัดไม่ว่าจะเป็นที่ตั้งวัด ที่กัลปนา หรือที่ธรณีสงฆ์ แม้จะมีมาตรการทางกฎหมายอันเคร่งครัดที่ห้ามมิให้ผู้ใดบุกรุกครอบครอง โอนกรรมสิทธิ์ หรือนำไปบังคับคดีขายทอดตลาด เว้นแต่จะตราเป็นพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกา รวมถึงกฎกระทรวง พ.ศ. 2564 ที่วางระบบแบ่งเกณฑ์ควบคุมการจัดประโยชน์เช่าที่ดินไว้อย่างเป็นสัดส่วน ทว่าในความเป็นจริงกลับยังคงประสบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ การจัดหาผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ที่ไม่รัดกุม ตลอดจนข้อพิพาทเรื่องแนวเขตและการเวนคืนที่ยืดเยื้อยาวนาน ด้วยเหตุนี้ การปฏิรูปและการพัฒนาหลักทางกฎหมายเพื่อเปิดระบบให้ภาคประชาชนและชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบ ตลอดจนการกระจายอำนาจสู่คณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญในการจัดทำทะเบียนทรัพย์สินที่โปร่งใส จึงเป็นกุญแจสำคัญและเป็นทางออกสูงสุดที่จะช่วยขจัดวิกฤตศรัทธา พร้อมทั้งปกป้องรักษาศาสนสมบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อธำรงความมั่นคงของพระพุทธศาสนาให้เป็นเสาหลักทางจิตวิญญาณของสังคมไทยได้อย่างสง่างามและยั่งยืน ทั้งนี้ ขอเสนอข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขและพัฒนาการบริหารจัดการของวัด ได้ดังนี้ กระจายอำนาจการบริหารและยกระดับมาตรฐานทางบัญชี ควรปรับแก้กฎหมายหรือระเบียบเพื่อลดการผูกขาดอำนาจการตัดสินใจไว้ที่ตัวบุคคล (เจ้าอาวาสและไวยาวัจกร) โดยจัดตั้งคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ด้านการบริหารจัดการสมัยใหม่เข้ามาช่วยดูแล พร้อมทั้งบังคับใช้ระบบบัญชีรายรับ - รายจ่ายให้ได้มาตรฐานสากล เพื่อขจัดความคลุมเครือและสร้างความโปร่งใสในการจัดการเงินบริจาค และเปิดพื้นที่ให้ประชาชนและชุมชนร่วมตรวจสอบ ควรพัฒนาหลักที่เปิดโอกาสให้ภาคประชาสังคมและคนในชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการติดตามและตรวจสอบการบริหารจัดการศาสนสมบัติ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลที่สังคมเรียกร้อง ซึ่งกุญแจสำคัญนี้จะช่วยขจัดวิกฤตศรัทธาและสร้างความโปร่งใสได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- นฤพนธ์ เมืองจันทร์ และศิวัช ศรีโกลางกุล. (2019). การบริหารจัดการเงินสนับสนุนจากภาครัฐ เงินบริจาค และทรัพย์สินของวัด. Journal, Silpakorn University, 12(5), 167-180.
- นิติพันธ์ อินทโชติ. (2563). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์. วารสารชัยภูมิปริทรรศน์, 3(3), 52-60.
- พระครูปริยัติกิตติยาภรณ์ (สุทัศน์ กิตตินาโม) และวรพจน์ ฌโนมกุล. (2567). ปัญหาทางกฎหมายในการกำหนดระยะเวลาและการคุ้มครองการให้เช่าที่ดินของวัดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. วารสารพุทธสังคมวิทยาปริทรรศน์, 9(4), 198-209.
- พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต พุ่มพวง). (2564). ศาสนสมบัติภายใน วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร. วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 8(4), 131-141.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระใบฎีกาสุชินนะ อนัญชีโต. (2563). การจัดการเงินและทรัพย์สินของวัด. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 5(2), 66-77.
- พระมหาวิทยา คำรัง และเพิ่ม หลวงแก้ว. (2568). มาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค. วารสารปัญญาปณิธาน, 10(1), 403-416.
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. (2505). ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 79 ตอนที่ 115 หน้าที่ 29 (31 ธันวาคม 2505).
- พระสิทธินิติธาดา. (2559). สถานภาพทางกฎหมายของวัดที่มีได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์. วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์, 5(1), 53-81.
- พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงกโร). (2569). กฎหมายคณะสงฆ์ว่าด้วยทรัพย์สินของวัดและการบริจาคในนามวัด. วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการบริหารธรรม, 9(1), 256-269.
- พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงกโร) และคณะ. (2566). การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดในจังหวัดนนทบุรี. Journal of Buddhist Innovation and Management, 6(4), 53-67.
- ภริณา พุทธรัตน์. (2560). สิทธิของวัดในทรัพย์สินมรดกของพระภิกษุตามกฎหมาย. วารสารวิทยาลัยสงฆ์ลำปาง, 6(1), 18-27.
- วชิระ ศิริลักษณ์. (2566). สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน. วารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย, 2(1), 57-62.
- วัชรกรรณ์ อนุพันธ์. (2566). การปกครองคณะสงฆ์กับคดีเพิกถอนคำสั่งทางปกครอง. วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 14(1), 9-19.